

Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği¹

Zübeyir TURAN

Niğde Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Niğde.
Email: z_turan63@hotmail.com

Doğan BARAK

Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
Email: doganbarak@hotmail.com

ÖZET: Makro ekonomik politikaların nihai amacı bir ülke ekonomisinde iç ve dış dengenin eş anlı olarak sağlanmasıdır. İç dengenin sağlanması ve sürdürülmesi, fiyat istikrarı, tam istihdam ve bununla uyumlu ekonomik büyüme amaçlarına ulaşmayı ifade etmektedir. Dış denge ise ülkenin toplam gideri ile gelirlerinin birbirine denk olması gerektiğini ifade etmektedir. Ülkenin dış ekonomik ilişkilerinin incelenmesinde ve olası sorunların önceden tespitinde cari işlemler hesabı önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle dış denge cari dengenin sürdürülebilirliği ile ifade edilmektedir. Bu çalışmanın amacı, 1987-2014 yılları arasında Türkiye’de cari açığın sürdürülebilirliğini incelemek olacaktır. Bu çalışmada, cari açıkların sürdürülebilirliğinin test edilmesi için Husted (1992) modeli kullanılmıştır. İhracat ve ithalat arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığı test edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cari İşlem Açıkları, Sürdürülebilirlik, Engle-Granger Eş Bütünleşme Testi

JEL Kodu: F01; F32

Sustainability of Current Account Deficit in Turkey

ABSTRACT: The ultimate goal of macro-economic policies is to simultaneously ensure internal and external balance in the economy. Ensuring and maintaining internal stability represents price stability and full employment along with the achievement of economic growth targets. The external balance, on the other hand, represent the equality of the country’s revenue and total expenditure. Current account transactions play an important role in early detection of potential problems as well as investigation of the country’s foreign economic relations. Therefore, the external balance is defined as the sustainability of the current account balance. The aim of this study is to examine the sustainability of the current account deficit in Turkey between the years 1987-2014. In this study, Husted (1992) model is used for testing the sustainability of the current account deficit. It is tested whether there is a long-term relationship between exports and imports.

Keywords: Current Account Deficits, Sustainability, Engle-Granger Cointegration Test

JEL Code: F01; F32

1. GİRİŞ

1980’den sonra uluslararası sermayenin önündeki engellerin kaldırılmasıyla ödemeler bilançosunun önemli hesap kalemlerinden biri olan cari işlemler dengesi konusunun öneminin artmasına neden olmuştur. Cari işlemler hesabı her şeyden önce bir ülkenin dış ekonomik ilişkilerinin önemli bir göstergesidir. Ülkenin mal, hizmet ticaretini ve karşılıksız transferlerini gözler önüne sermektedir. Cari açığın GSYİH’ye oranı % 5’i aşması ekonomik krizin önemli bir göstergesi olarak nitelendirilmektedir. Cari açığın GSYİH’ye oranı arttıkça yabancı sermayeye olan ihtiyacın şiddeti arttığında döviz kurları üzerindeki baskı artmıştır. Dolayısıyla yetersiz rezerv yapısının da etkisiyle 1990’lı yıllar boyunca yaşanan cari açıklar finansal krizlerin önemli göstergelerinden biri olmuştur.

Cari işlem açıklarının Türkiye ekonomisindeki seyrine baktığımızda, ülkemizde yaşanan 1994 ve 2001 yıllarındaki finansal krizlerin nedenlerinden biri yüksek oranlara ulaşan cari işlem

¹ Bu çalışma Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat alanında yapılan “1980’den Sonra Türkiye’de Cari Açık Problemi ve Sürdürülebilirliği” adlı yüksek lisans tezinden alıntı yapılarak hazırlanmıştır.

açıklarındır. 2003 yılında cari açığın mili gelire oranı % 3,3 iken, 2004’de % 5, 2005’de % 6,5, 2006’da ise % 8,5 olarak gerçekleşmiştir. Bu krizlerden sonra cari işlem açıkları artarak devam etmiştir. Türkiye’de cari işlemler dengesinin önemli bölümünü mal dış ticareti oluşturuyor. Bu nedenle 2010’da ihracatta performans zayıf kalırken ithalatın artmasıyla dış ticaret açığında yaşanan artış cari açığa olduğu gibi yansımıştır.

Bu çalışmada 1987-2014 yılları arasında Türkiye’de cari açığın sürdürülebilir olup olmadığı araştırılmıştır.

2. CARİ AÇIĞIN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİNE İLİŞKİN KRİTERLER

2.1. Sürdürülebilirlik Kavramı

Milesi-Ferretti ve Razin’e göre cari işlemler açığının sürdürülebilirliği, ülkenin dış borçlarını ödeme kabiliyeti ile ilişkilidir. Bir ekonominin gelecekteki dış ticaret fazlalarının bugünkü değeri, ekonominin dış borcunun cari değerine eşitse (veya bundan yüksekse) o ekonominin ödeme gücü olduğu anlamına gelir (Çakmak ve Varlık, 2007:116).

Cari açığın sürdürülebilirliği kavramı kriz yaşanmadan cari açığın ne kadar sürdürülebileceği ya da krizin ne kadar önceden tahmin edilebileceği üzerine yoğunlaşmıştır. Yani buradaki amaç, kriz yaratan koşulların doğmasının engellenmesi değil, kriz olmadan cari açığın ne kadar bir süre sürdürülebileceği ve krizin önceden tahmin edilmesidir. Başka bir deyişle cari işlemler açığının sürdürülebilirliği, ödünç alınan kaynakların büyük sorunlar yaşanmadan geri ödenebilmesini sağlayacak koşulların oluşturulup oluşturulmadığına bağlı olarak tanımlanır (Şubasat, 2010:8).

Milesi-Ferretti ve Razin bir ülkenin cari işlemler dengesinin sürdürülebilirliğini değerlendirmek için dikkate alınması gereken değişkenleri dört grupta toplamışlardır (Atik, 2006:337).

- a) Ülkenin yapısal özellikleri,
- b) Ülkenin izlediği makro ekonomik politikalar,
- c) Ülkedeki siyasi iktidar,
- d) Yabancıların ülkeye borç verme isteği.

Cari açığın sürdürülebilirliği, yapılan birçok çalışmada cari açıkların GSYİH’ya bölünmesi sonucunda bulunan orana göre belirlenmiştir. Türkiye’nin cari açığını C ile GSYİH’nın ortalama (denge) büyüme oranını da g ile ifade edersek, $\lambda = (C / GSYİH)$ denklemi cari açık oranı olarak belirtilebilir. Basit bir makroekonomik modeli temel alarak, ülkenin cari açık oranı λ ile κ ve g oranları arasında şu ilişki kurulabilir (Uygur, 2001:26).

$$\lambda = g\kappa$$

Burada κ yabancıların tutmak istedikleri Türkiye kaynaklı varlıklar olduğundan (yani Türkiye’ye vermek istedikleri borç olduğundan) λ oranı sürdürülebilir cari açığı temsil etmektedir. κ ve g veri iken daha yüksek bir cari açık finanse edilemez. Daha yüksek bir cari açığın finansmanı için κ ’nın ve/veya g’nin artması gerekir.

Cari açık oranlarına bakarak cari açık seviyesi ve sürdürülebilirliği hakkında yorum yapmak yanıltıcı olabilir. Sürdürülebilirlik analizlerinde çeşitli “cari açık/GSYİH” oranları üzerinde durulmuştur. Örneğin Dornbusch, sürdürülemezlik için % 4 oranı bir eşik değer olarak hesaplanmışken, Freund sanayileşmiş ülkelerin geçirmiş olduğu cari denge deneyimlerini incelediği çalışmasında aynı oranı % 5 olarak hesaplamıştır (Babaoğlu, 2005:10-11).

2.2. Sürdürülebilirliğe İlişkin Kriterler

a) **Yatırım/Tasarruf Oranı:** Cari işlemler dengesi, ulusal tasarruf ve yerli yatırım arasındaki fark tarafından belirlenmektedir. Belirli bir cari işlemler dengesi için tasarruf ve yatırım düzeyleri, belirli bir hesap dengesizliği için dış dengenin sürdürülebilirliğini etkilemektedir (Milesi-Ferretti, Razin, 1996a:10). Bu oran büyük olduğu zaman, yatırımların arttığı ve bu yatırımların büyümeyi arttıracığından, cari açıkların sürdürülebilir olduğu söylenebilir (Yanar, Yücel, 2005:483-492).

b) **Cari Açık/ GSYİH Oranı:** Cari açıklarla ekonomik krizler arasında yakın bir ilişki vardır. Bu ilişki öncelikle büyük ve sürekli dış açıkların sürdürülemeyeceği beklentisinden kaynaklanır. Büyük ve sürekli açıklar hem ülkelerin büyümeyi sürdürebilmeleri, hem de yurt dışından kaynak çekebilmelerinin önünde ciddi bir kısıttır (Doğan, 2006:202-203). Cari açık/GSYİH oranı % 4-5’in üzerinde olan ülkelerde, cari açığın sürdürülemez bir boyuta ulaşması ve kriz öncesinde kısa süreli sermaye kaçışlarının yaşanması krizi tetikleyen erken uyarı sinyalleri olarak kabul edilmesinin nedenidir (Alagöz, Delice, Işık, 2006:372).

c) Dış Borç/ GSYİH Oranı: Net dış borç stoku aynı zamanda uzun süredir devam eden cari işlemler açığının bir toplamıdır. Eğer ekonomide cari işlemler dengesi sürekli açık veriyor ise, yabancı yatırımcıların söz konusu ekonominin borçlarını ödeyebilme gücüne olan güveni azalacaktır. Yabancı yatırımcıların güveninde meydana gelen bu azalma, faiz oranlarının yükselmesine yol açarak hem dış borç yükünü hem de cari işlemler açığını sürdürülemez hale getirecektir (Telatar, Terzi, 2010:162).

d) Reel Döviz Kurunun Değerlenmesi: Ülkenin reel döviz kuru kesin eşik değerinin ötesinde aşırı değerlendiğinde veya geçmiş yılların ortalamasının üzerine çıktığında, bu durum cari işlemler hesabı ile ilişkilendirilmiş demektir ve bu şekilde bir cari işlemler hesabının sürdürülemez olduğu tahmin edilmektedir (Ağaslan, Akçoraoğlu, 2007:9). Döviz kurunun ticaret açığı üzerinde etkili olduğu yönündeki görüş aşırı değerli yerli paranın yerli üretim ile ithal mallar arasında bir ikame etkisi yarattığını vurgulamaktadır. Ancak ithalat ve ihracat artış oranlarının birbirine yakın olması döviz kurunun ticaret açığı üzerinde etkisinin sınırlı olduğunu gösterir (Doğruel, Doğruel, 2010:65).

e) İhracat/GSYİH Oranı: Açıklık derecesi GSYİH’nin ihracata oranı olarak tanımlanabilir. Bir ülkenin dış borcunu finanse edebilmesi ve azaltabilmesi için döviz kaynağı olarak ticari malların üretimine dayalı bir üretim sistemi benimsemelidir. Açıkçası, büyük bir ihracat sektörüne sahip olan ülkelerde borç finansmanı daha kolay olabilir, çünkü borç finansmanı, toplam ihracat gelirlerinin daha düşük bir kısmını karşılayacaktır. Bir ülkenin sermaye akımlarında bir kesinti olması durumunda borç finansmanı için gerekli döviz bulabilmesi için ihracat sektörüne doğru kayarak bir kaynak bulması gerekir. Bu sektörel kaymanın kapalı bir ekonomide maliyetli olması muhtemeldir. Ayrıca, bu değişim anında oluşmaz, çünkü ithalata getirilen sınırlama temel ithal girdilere dayanan sanayi üzerinde olumsuz etkide bulunabilir. Şunu da belirtmek gerekir ki, açık bir ekonomide dış borç varsayılan olarak daha düşük bir teşvike sahiptir. Çünkü borç yükü ile ilişkili ticaret kesintileri çok maliyetli olacaktır. Sonuç olarak, diğer şartlar sabitken yabancı yatırımcıların algıladıkları risk daha az olacağından sermaye girişlerinin aniden tersine dönme olasılığı da düşecektir. Ticaretin mal bileşimi açığın önemli bir göstergesidir. Mal fiyatlarındaki dalgalanmaların dar bir ihracat üssü olan ülkeler için ticaret açısından daha büyük bir etkiye sahiptir. Ticaret dalgalanmaları ise cari işlem açıklarının sürdürülebilme gücünü zayıflatabilmektedir (Milesi-Ferretti, Razin, 1996:11).

f) Sermaye Girişlerinin Büyüklüğü ve Bileşimi: Cari hesap açıklarının finansmanı için gerekli sermaye girişlerinin bileşimi sürdürülebilirliğin önemli bir belirleyicisidir. Kısa vadeli sermaye girişleri uzun vadeli sermaye girişlerinden daha tehlikelidir. Bu bağlamda, doğrudan yabancı yatırımlar tarafından finanse edilen cari işlem açıkları, piyasa koşullarına göre değişen kısa vadeli para akımları ile finanse edilen bir cari açığa göre daha sürdürülebilirlerdir. Kısa vadeli sermaye girişleri, kısa dönemde cari hesap dengesizliğini finanse ettikçe sürdürülebilirliği arttırır, uzun dönemde ise iki nedenden dolayı cari açığın sürdürülmemesine neden olabilir: a) Böyle büyük girişlerin geri dönüşümlü portföy yatırımlarının (sıcak para) birikimi ile ilişkili olması muhtemeldir. b) Cari açığı aşan sermaye girişleri nominal paranın değer kazanmasına yol açabilir. Bu durum ülke ihracatının rekabet gücünü zayıflatabilir ve böylece cari işlemler açığında artış meydana gelebilir (Roubini, Watchel, 1998:7-9).

g) Brüt İçsel Rezervler/Borç Stoku: İç brüt rezervleri de cari açığın sürdürülebilirliğini etkiler. Bu oran yüksek ise cari açığın daha iyi sürdürülebilirliğini gösterir (Mançellari, Xhepa, 2003:6).

h) İktisadi Büyüme: Hızla büyüyen ülkeler, GSYİH’ye oranla dış borçlanmalarını arttırmadan sürekli cari açıklarını sürdürebilirler. Yatırım ile fiziki sermaye birikimine ek olarak beşeri sermaye ve toplam faktör verimliliğindeki artış gibi diğer faktörler tarafından yönlendirilen yüksek büyüme, dış dengesizliklerin sürdürülebilirliğinin belirlenmesinde önemli rol oynar (Milesi-Ferretti, Razin, 1996:11).

i) Finansal Yapı: Yüksek cari açığın sürdürülebilirliği, iç finansal sistemin durumu özellikle de bankacılık sisteminin durumu, siyasi istikrar ve ekonomik politikalar ve gelişmelerin öngörülebilirliğine bağlıdır (Mançellari, Xhepa, 2003:6). Özellikle gelişmekte olan ülkelerin finansal sistemindeki kırılganlıklar sürdürülebilirliği olumsuz yönde etkilemektedir. Finansal piyasalarını serbestleştirmiş olan birçok gelişmekte olan ülkede yerel bankacılık sistemi artan sermaye hareketleri karşısında yetersiz kalmaktadır (Yanar, Yücel, 2005:486).

j) Döviz Rezervleri ve Borç Yükü: Cari açık, sermaye girişi veya borç birikimiyle finanse edilmesi gereken cari gelir dışındaki ulusal tasarruflar ile ulusal yatırımlara arasındaki bir dengesizliktir. Ülkenin dış borç yükünün fazla olması cari hesap dengesizliğinin finanse edilmesini güçleştirmektedir. Üstelik yüksek oranlı bir borç finansman yükü kolaylıkla ihracat gelirlerini

tüketebilmekte ve büyüme için gerekli yatırım mallarının ithalatını engelleyebilmektedir. Bu tür bir durumda, borç yükü ülkenin büyüme politikalarını olumsuz yönde etkilemektedir. Yüksek döviz rezervleri ve düşük dış borç yükü cari açığın sürdürülemez riskini azaltarak ülkenin düşük maliyetle cari açığını finanse etmesini mümkün kılmaktadır. Ülkenin borcuna ödediği yabancı para cinsinden reel faiz oranı ise piyasanın ülkenin risk primini değerlendirmesinin veya cari açığın sürdürülebilirliğinin bir göstergesidir (Berke, 2009:123).

3. TÜRKİYE'DE CARİ İŞLEMLER AÇIĞININ SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ

Cari açık, ulusal tasarruf ve ulusal yatırım arasındaki farka eşit olduğundan cari hesap açıkları tasarruflarda meydana gelen bir azalış veya yatırımlarda meydana gelen bir artış tarafından ortaya çıkabilir. Belirli bir cari açığın sürdürülebilirliği, bir yatırım artışı veya bir tasarruf azalışı ve tasarruf veya yatırım değişikliğinin ek karakteristik özellikleri tarafından etkilenecektir (Roubini, Watchel, 1998:6).

Türkiye ekonomisinde cari açığın sürdürülebilirliğine dair önemli bir işaret, toplam ithalat içinde, nihai tüketim mallarının payının düşüklüğüdür. İthal edilen mallar daha çok üretim ve yatırıma yönelik mallardır. Bu ara malları işlenerek, ihrac mallarına dönüşmektedir. İthal edilen mallardan % 70'inin ara malı olması, ithalatın ihracata yönelik olduğunu göstermektedir. Bu durumun, yüksek cari açığa rağmen ekonomik dengelerin bozulmamasının bir sebebi olarak düşünülebilir. Bu da uzun vadede cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini arttırmaktadır (Göçer, Mercan, 2011:41).

Son dönemde sadece mutlak olarak değil cari açığın GSMH'ye oranı hızla artmıştır. Öte yandan bu oranın % 5'lik bir seviyeyi aşması finansal kriz sinyallerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ancak, bu artışın daha detaylı olarak analiz edilmesi gerekmektedir. Nitekim bu açığın bu denli büyük olmasının en önemli nedeni petrol fiyatlarındaki ölenemeyen yükseliştir. Zira enerji fiyatları 2002 yılındaki seviyesinde sabit tutularak bakıldığında, cari işlemler açığının GSMH içindeki oranının % 3 düzeylerinde seyrettiği ve artış trendi göstermediği fark edilmektedir. Kuşkusuz bu bilgi, Türkiye'nin ciddi bir cari açık sorunu yaşadığı gerçeğini ortadan kaldırmamakta ancak bunun nedeninin temelinde enerjideki dışa ve petrole bağımlılık olduğunu bir kez daha vurgulamaktadır (Kayalica, Özkale, 2008:377).

Cari işlem açıkları krizleri etkileyen önemli etkenlerdendir. Kriz konularını inceleyen pek çok ekonomist, cari açıkların milli gelirin % 5'ini geçmesi durumunda kriz riskinin ortaya çıktığına inanmaktadır. 1994 krizi öncesi, 1993 yılı, Türkiye'nin cari işlemler açığı 6,5 milyar dolar dolaylarındaydı. 2000 yılında ise cari açık 9,8 milyar doları bulmuştu. Bu cari açıklar sıcak paranın ve yurtdışına borçlu ve döviz pozisyonu açık olanların paniğe kapılmasına neden olmuştu. 2007 yılı sonunda Türkiye'nin cari işlemler açığı 38 milyar doları bulmuştu. (Ertuna, 2008:26).

Petrol fiyatlarında 2004 yılından itibaren başlayan artışlar bir yandan ülkemizin cari açığında artışlara yol açarken diğer yandan petrol üreticisi ülkelerde oluşan sermaye birikiminin yükselen ekonomilere dolayısıyla ülkemize gelmesinden dolayı cari açığın sürdürülebilirliğine kısa vadede olumlu katkı yaptığı söylenebilir (Görmüş, 2010:89). Petrol fiyatlarının petrol ithal eden ülkeler için cari işlemler dengesini de önemli ölçüde etkilemesi beklenebilir. Kaminsky v.d (1998) ile Kaminsky ve Reinhart (1999)'da belirtildiği üzere, cari işlemler açığının gelişmekte olan ekonomilerde makro ekonomik kırılma riskini arttıran önemli faktörlerden biri olduğu dikkate alındığında, enerji fiyatlarındaki artış, enerji ithal eden ülkelerde cari işlemler açığını olumsuz etkileyip sürdürülebilir ekonomik büyümenin yakalanmasına engel oluşturabilir (Özlale, Pekkurnaz, 2010:124). Büyüme hızı, ithalat artışları aracılığıyla cari açığı etkiler. Türkiye'nin kronik cari açıkları, büyük ölçüde bir dış ticaret dengesizliği sonucu ortaya çıkıyor (Boratav, 2010:27).

Türkiye'nin enerji politikalarında asıl sorun gerçek bir enerji politikasına sahip olmayışıdır. Türkiye'de enerji politikalarının daha sağlıklı, uzun vadeli ve sistematik bir yapıya kavuşturulması gerekmektedir. Dünyada nükleer enerji kullanımı giderek artmaktadır. Türkiye bu konuda geç kalmıştır. Biran önce bu konuda somut çalışmalar yapılmalı ve enerji kaynak çeşitliliği sağlamada büyük bir katkısı olacak olan nükleer enerji kullanımına geçilmelidir (Yıldız, 2011:277).

Yaşanan Küresel Kriz dolayısıyla tüketim ve yatırım talebinde azalma ve düşen enerji fiyatları, cari açığın 2008 yılının son çeyreğinden itibaren önemli ölçüde gerilemesi ile sonuçlanmıştır. 2008 yılı Ağustos ayı itibarıyla 49 milyar dolar ile yıllık bazda en yüksek açığı veren cari işlemler hesabı, krizin iç ve dış talebe etkilerinin belirginleşmeye başladığı Ekim 2008'den itibaren hızla azalmaya başlamıştır. Dış ticaret açığının en önemli kaynağı olan enerji kalemlerinin ithalat ve ihracatı

hariç tutulduğunda ise Türkiye 2009 yılı başından itibaren cari fazla verir duruma gelmiştir. Ülkemize benzer şekilde yetersiz yurtiçi tasarruf oranları nedeniyle ekonomik büyüme için dış kaynaklara ihtiyaç duyan diğer bazı gelişmekte olan ülkelerin cari dengelerinde de krizle birlikte önemli düzelmeler yaşandığı gözlenmektedir. Cari işlemler hesabının en önemli bileşenleri olan ihracat ve ithalatta Ekim 2008’den başlayarak düşmüştür. Krizin etkisiyle ihracatın ithalatı karşılama oranı ile turizm gelirlerinin dış ticaret açığını karşılama oranında 2009 yılında belirgin bir iyileşme olmuştur. Enerji ve emtia fiyatlarındaki gerileme ithalatın değer olarak ihracattan daha hızlı düşmesine neden olurken, ihracat pazarlarındaki çeşitliliğin artması ihracattaki düşüşün nispi olarak sınırlı kalmasını sağlamıştır (Aras, 2010:13).

IMF’ye göre 2010 yılında dünyada 183 ülkeden 130’unda cari işlemler hesabı açık vermiştir. Aşağıdaki tablo 1’de on ülkenin cari işlemler açığı ve bu açıkların ülke GSYİH’larına oranları verilmiştir. Tabloya göre, Türkiye 47,7 milyar dolarla, dünyada en fazla cari açık veren ülkeler arasında altıncı sıradadır. Türkiye’de cari açığın GSYİH’ya oranı ise kritik değerleri aşmış durumdadır (Göçer, Mercan, 2011:36).

Tablo 1: 2010 Yılında Dünyada En Fazla Cari Açık Veren 10 Ülke

Ülke Adı	Cari Açık (Milyar Dolar)	CİB/GSYİH
ABD	466,5	3,2
İspanya	71,9	5,2
İtalya	58,5	2,6
Brezilya	51,8	3,1
İngiltere	50,3	2,2
Türkiye	47,7	6,4
Fransa	45,7	1,8
Kanada	44,2	2,8
Hindistan	44,1	3,1
Yunanistan	33,1	10,8

Kaynak: GÖÇER, İsmet, MERCAN, Mehmet (2011); “Türkiye Ekonomisinde Cari Açığın Sürdürülebilirliği: Sınır Testi Yaklaşımı”, Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Cilt:48, Sayı: 562, s.36.

2000 yılından beri uygulanmış olan yüksek faiz ve düşük kur programı sanayi üretiminin destek tabanını oluşturan Küçük ve Orta Boy İşletmeler (KOBİ)’e büyük zarar vermiş olmakla kalmamış, şimdilerde de büyük sanayi kuruluşlarını “kur riski” altında tutmaktadır. İçeride faizlerin yüksekliği, özel sektör kuruluşlarını dış borçlanmaya yöneltmesi yanında, düşük kur nedeniyle ihracatın büyük oranının dış girdilerle karşılanıyor olması da cari açığın olağanüstü boyutlarda büyümesine neden olmuştur (Önder, 2009:20). 2001 krizinin ardından Türkiye ekonomisinde gözlenen olumlu gelişmeler sonucu ekonomimiz 2002-2007 döneminde yıllık ortalama % 6 büyümüş ve enflasyonla mücadelede de önemli kazanımlar elde edilmiştir. Kamu kesimi borçlanma gereğinin GSYİH’nin % 6,5’i oranında fazla vermesi, borç yükünün mali disiplin ve faiz dışı fazla politikası ile azaltılması hedeflenmiştir. Öte yandan düşen kamu borç stoku ve sağlanan mali disiplinin yanında ülke ekonomisi dış konjonktürdeki olumlu gelişmelerden de yararlanarak önemli miktarda doğrudan yabancı sermaye çekmiştir. Ancak anılan dönemde Türkiye’nin tasarruf oranı hızla düşerken yatırım kapasitesindeki artış, cari açıktaki hızlı bir artışa neden olmuştur. Cari açık 1990’larda ortalama olarak GSYİH’nin % 1’inin altında seyrederken, 2005-2007 döneminde % 5’in üzerine çıkmıştır (Yaraşır, Yılmaz, 2009:105).

Kasım 2008’den bu yana Türkiye’nin ticaret açıkları, finanse edilmesi daha kolay bir aralık içinde seyretmeye başlamıştır. Cari işlemler açığının temel belirleyicilerinden biri olan mal ticareti açığının mutedil düzeylerde seyretmesi, cari açıkları da Nisan-Ağustos 2008’deki rekor düzeylerinin çok altına çekmiş bulunmaktadır. Kasım 2008-Mart 2009 dönemi aylık ortalaması olarak mal ticareti açığı ve cari açık, sırasıyla 1,0 ve 0,9 milyar dolar yakınlarındadır. Bu gelişmeler reel kurdaki yükselişin niye Mart 2009’da sona erdiğini ve bu tarihten sonra Türk Lirası’nın niye yeniden değerlendirilmeye başladığını açıklamaktadır. Kasım 2008-Mart 2009 dönemi itibarıyla -0,1 milyar dolar dolayında aylık net çıkış veren toplam sermaye hareketleri önünde, resmi rezervlerde dramatik sayılmayacak azalmalar izlenmiştir (Türel, 2009:16).

2000'li yıllarla birlikte artan enerji fiyatları Türkiye'nin tasarruf düzeyi ve dolayısıyla cari dengesi üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olmuştur. Türkiye'nin enerji ithalatı 2000'li yılların başına kadar 2 milyar doların altında kalırken, 2000'li yıllarla birlikte hızlı bir artış trendine girmiş ve 2008 krizinin arifesinde 14 milyar doların üzerine kadar çıkmıştır. Enerji ithalatının GSYİH'a oranı ise 1990'lı yıllarda % 2,01 düzeyinde gerçekleşirken, bu oran 2000'li yıllarda tam % 5,53'e çıkmıştır. 2009'dan 2013'ün ikinci çeyreğine kadarki dönemde de söz konusu oran % 6,28 olarak gerçekleşmiştir (Tatlıyer, 2014:3).

2009 yılında krizin etkisiyle küçülen ekonomik büyümeye eşlik ederek cari açık 2011 yılında % 9,9 oranına ulaşarak Türkiye açısından bütün zamanların rekorunu kırmıştı. 2012 yılında ise düşen büyüme oranıyla birlikte hızla gerileyerek % 6 düzeyine düşmüştü. % 6 aslında Türkiye için hala yüksek bir oran olmakla birlikte % 10 dolayından geri geliş olarak bakıldığında iyi bir düzeltmeyi işaret ediyordu. Tek sorun bu düşüşün büyümedeki düşüş olmadan sağlanamaması gerçeğinin bir kez daha ortaya çıkmış olmasıydı. Nitekim 2013 yılında büyüme, 2012 yılına göre artınca cari açık da ona eşlik etti ve % 7,4 oranına (ilk 11 ayın sonucu) tırmandı (Eğilmez, 2014:1). 2002 yılında 36 milyar dolar olan ihracat 2014 yılında 158 milyar dolara, ithalat ise 51 milyar dolar düzeyinden 253 milyar dolara çıkmıştır. 2002 yılında % 0,3 olan cari işlemler açığı/GSYİH oranı, 2014 yılı sonunda % 5,7 düzeylerine çıkmıştır (Ulusoy, 2015:7).

Ayrıca 2011 yılı sonlarında Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde derinleşen finansal kriz Türkiye'nin AB'ye ihracatının hız kesmesine neden olmuştu. Ancak 2010 yılı sonunda itibaren başlatılan para politikası uygulamasının sonucu olarak talepte ortaya çıkan dengelenme hareketi; iç talep unsurlarının yavaşlamasına ve net dış talepte artış, 2012 yılının bütününde cari açığa ortaya çıkan gerilemenin temel nedeni olmuştur. Merkez Bankası'nın 2012/4 nolu Ödemeler Dengesi Raporu'nda yer alan bilgilere göre; alınan önlemler ile kredi büyümesinin sürdürülebilir bir patikaya çekilmesi özellikle yatırım talebindeki düşüş yoluyla ithalatı geriletirken, özel tüketimin daralması ihracat yapılabilen sektörlerin dış piyasaya ağırlık vermesine yol açarak cari açığıdaki daralmayı desteklemiştir. Bu dönemde rekabetçi düzeyini koruyan Türk Lirası mal ve hizmet ihracat artışına katkı yaparak cari açığıdaki azalmayı etkileyen diğer önemli faktör olmuştur. Hizmetler dengesinin cari açık daralmasına yaptığı katkı, son çeyrekte artış göstermiştir. 2012 yılında ihracat açısından öne çıkan diğer önemli gelişme de özellikle yılın ikinci çeyreğinden itibaren artış gösteren altın ihracatı olmuştur. Bu dönemde altın ihracatındaki artışlar cari açığın daralmasında etkili olmuştur (Ersoy, 2013:108).

4. LİTERATÜR

Cari işlem açıklarının sürdürülebilirliğine ilişkin çok sayıda araştırma yapılmıştır. Bu çalışmalarda araştırmacılar farklı yöntemler kullanarak cari işlem açıklarının sürdürülebilir olup olmadığını incelemişlerdir.

Peker (2009) Türkiye'de cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini eş-bütünleşme yardımıyla, 1992:01-2007:12 dönemi aylık verileri kullanarak analiz etmiştir. İhracat ile ithalat arasında uzun dönemli ilişki olmasına rağmen eş-bütünleşme katsayısının 1 den küçük olması nedeniyle Türkiye'de cari işlem açığı ancak düşük düzeyde sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yamak ve Korkmaz (2007) cari işlem açıklarının sürdürülebilirliğini 2001:4-2005:9 dönemine ilişkin aylık verilerle araştırmışlardır. Mal ve hizmet ihracatı ile mal ve hizmet ithalatına net cari transferler ve net faiz ödemelerini ekleyerek oluşturdukları özel ithalat serileri arasındaki ilişkiyi serilerin aynı dereceden bütünleşik olmaları nedeniyle sınır testi yöntemini kullanarak incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda, Türkiye'nin cari işlem açığının zayıf formda sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Akdiş, Peker ve Görmüş (2007) 1992:1-2005:12 dönemini kapsayan veri seti ile eş-bütünleşme ve hata düzeltme modeli kullanarak yaptıkları analizlerinde Türkiye için cari işlem açıklarının sürdürülebilirliğini incelemişlerdir. Mal ve hizmet ithalatı ve mal ve hizmet ihracatı artı cari transfer değişkenlerini kullanmışlardır. Analiz neticesinde ihracat ve ithalat serileri arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını bulmuşlar ve ele alınan dönemde Türkiye'de cari açıkların sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hata düzeltme modeli sonuçlarına göre ihracattaki kısa dönem değişimlerinin ithalat üzerinde negatif ve anlamlı bir etkisinin olduğunu bulmuşlardır (Şahbaz, 2011:421).

Ağaslan ve Akçorakoğlu (2007) sürdürülebilirlik analizi çerçevesinde modelin tahmininde eş-bütünleşme testleri kullanılmıştır. Elde edilen cari işlemler dengesinin gerçekleşen ve optimum

serilerinin karşılaştırılmaları gerekli istatistiki testler ile yapılmıştır. Bu sayede Türkiye’deki cari işlemler açığının boyutu belirlenmiş ve mevcut politikalar eşliğinde bu sürecin sürdürülebilirliği test edilmiştir.

Yanar ve Yücel (2005) Türkiye’nin cari işlem açığının sürdürülebilirliğini 1964-2003 dönemi yıllık verileriyle incelemişlerdir. Çalışmada hesaplamaya alınan anahtar değişkenler, karşılıksız yurtdışı transferler ve yurtdışı faiz ödemelerini içeren ithalat ve ihracat verileridir. İthalat ve ihracat arasındaki uzun dönemli ilişkinin test edilmesinde ADF birim kök ve Engle-Granger iki aşamalı eş-bütünleşme testleri kullanılmıştır. Yapılan çalışmanın sonucuna göre, ithalat ve ihracat arasında uzun dönemli ilişki yoktur hipotezi reddedilememektedir. Bu bulgunun anlamı şudur: Türkiye’nin cari işlem açıkları sürdürülemezdir.

Babaoğlu (2005) yılındaki çalışmasında Türkiye’nin cari işlem açığının sürdürülebilirliğini 1987-2004 yılları arasında incelemiştir. Çalışmasında VAR yöntemini kullanmıştır. Çalışmaya göre Türkiye’de cari işlem açıklarının sürdürülemez olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Cari işlem açıklarının sürdürülebilirliği ile ilgili olarak uluslararası alanda da yapılan çalışmalar var. Wu ve diğerleri (2001), 1973:2-1998:4 dönemine ait üçer aylık verilerle panel data yöntemini kullanarak ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Kanada ve Japonya ekonomilerinin cari işlemler dengesinin sürdürülebilirliğini incelemişlerdir. Yazarlar cari açıkların sürdürülebilirliğini, mal ve hizmet ihracatı ile mal ve hizmet ithalatına net transfer ödemeleri ve net faiz ödemelerini ekleyerek ihracat ve ithalat arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığını geleneksel eş-bütünleşme ve panel eş-bütünleşme yöntemini kullanarak test etmişlerdir. Geleneksel eş-bütünleşme yöntemini kullanarak ulaştıkları sonuçlar uzun dönemde ihracat ve ithalat arasında eş-bütünleşme ilişkisi olmadığı ve uzun dönemde cari işlem açıklarının sürdürülemediğidir. Ancak yazarlar, geleneksel eş-bütünleşme yönteminde kullanılan Engle-Granger ve Johansen gibi eş-bütünleşme testlerinin ihracat ve ithalat arasındaki yapısal değişimleri dikkate almadığını ileri sürerek panel eş-bütünleşme yöntemine başvurmuşlardır. Panel eş-bütünleşme testlerinin sonuçlarına göre, söz konusu ekonomilerde ihracat ve ithalat arasında uzun dönemli bir ilişki tespit etmişler ve cari açıkların sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Ümit, 2001:137).

Baharumshah, Lau ve Fountes (2003) Endonezya, Malezya, Filipinler ve Tayland olmak üzere dört Asya ülkesinin cari işlem dengesizliklerinin sürdürülebilirliğini 1961-1999 dönemi için incelemişlerdir. Analizler birim kök ve eş-bütünleşme testleri ile yapılmıştır. Sonuçlar Malezya hariç diğer ülkeler için cari işlem açıklarının 1961-1997 dönemi için uzun dönemde sürdürülemez olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuç bu ülkelerin cari hesaplarının istikrarsız ve dış denge ile birlikte hareket etmediğini göstermiştir. Hatta ısrarcı bir cari açığın finansal krizlerin habercisi olarak görülebileceğine vurgu yapmışlardır (Şahbaz, 2011:421).

5. TEORİK MODEL

Bu çalışmada, cari açıkların sürdürülebilirliğinin test edilmesi için Husted (1992) modeli kullanılmaktadır. Husted (1992) tarafından geliştirilmiş olan yaklaşımda, uzun dönemde ihracat ve ithalat arasında bir ilişkinin olup olmadığı araştırılmıştır. İhracat ve ithalat arasında uzun dönemli bir ilişki varsa cari işlem açıklarının sürdürülebilir olduğu, uzun dönemli bir ilişki yoksa cari işlem açıklarının sürdürülebilir olmadığı söylenebilir.

Husted (1992) tarafından geliştirilmiş olan yaklaşıma göre uzun dönemde ihracat ve ithalat arasındaki ilişki bireysel bütçe kısıtı üzerinden araştırılmıştır. Buna göre bütçe kısıtı;

$$C_0 = Y_0 + B_0 - I_0 - (1 + r_0)B_{-1}$$

Burada C_0 cari tüketim, Y_0 çıktı yani üretim, B_0 pozitif ya da negatif olabilen uluslararası borçlanma, I_0 yatırım, r_0 bir dönem dünya faiz oranı, $(1 + r_0)B_{-1}$ ise ülkenin dış borcuna karşılık gelen temsili bireyin borcunu ifade etmektedir.

Husted (1992) bir takım basitleştirici varsayımlardan sonra ihracat ile ithalat arasındaki uzun dönem ilişkisinin test edilebilir modelini aşağıdaki gibi oluşturmuştur. Buna göre;

$$X_t = a + bM_t + e_t$$

şeklinde yenilenen modelde, X_t bağımlı değişken ihracat, M_t bağımsız değişken (açıklayıcı değişken) ithalattır. Kısaca modelde ihracat ithalattaki değişmelere bağlıdır.

Bu modelde önemli olan b (M_i 'nin katsayısı)'nin değerinin ne olduğudur. Örneğin, eğer bu değer 1 ise, 1 \$'lık ithalat 1 \$'lık ihracat yaratıyor demektir ve dış ticaret açığı sürdürülebilir. Bununla birlikte b 1'den küçük ise, bu şu anlama gelir, yapılan 1 \$'lık ithalat karşılığı ancak 1 \$'dan daha az ihracat yapılabilmektedir. Buna göre de, dış ticaret açığının sürdürülmesi mümkün değildir. Son olarak b 'nin 1'den büyük olması ise, 1 \$'lık ithalat karşılığı 1 \$'dan daha fazla ihracat yapıldığı anlamına gelir ki, bu durumda hiçbir sorun yoktur.

Modelde kullanılan veriler Dünya Bankası'ndan alınmıştır. Türkiye'nin yıllık ihracat ve ithalat verileri dolar (\$) anlamında elde edilmiş ve 1987-2014 dönemi dikkate alınmıştır.

Modelin test edilmesinde Eviews 9 paket programından yararlanılmıştır. Eviews programı değişkenler arasındaki ilişkileri istatistiksel olarak incelemek ve öngörü veya ileriye yönelik tahmin yapmak amacı ile yaygın olarak kullanılmaktadır. Program yatay kesit verileri, zaman serisi verileri ve panel veri ile yapılacak birçok analize olanak sağlayan ve ekonometrik analizlerde yaygın olarak tercih edilen ve ihtiyaçları büyük ölçüde karşılayan bir programdır (Çağlayan, Güriş, Güriş, 2011:25).

Husted (1992) metoduna uygun olarak aşağıdaki model tahmin edilmiştir.

$$LNİHRACAT = \beta_0 + \beta_1 LNİTHALAT + et$$

Uygulamalarda serilerin durağanlık özelliklerinin test edilmesinde birçok farklı yöntem kullanılmaktadır. Bu çalışmada serilerin durağan olup olmadıklarının belirlenmesinde Genişletilmiş Dickey/Fuller (ADF) (1981) birim kök testinden faydalanılmış ve değişkenlerin gecikme değerlerinin belirlenmesinde Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) kullanılmıştır.

Tablo 2: ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler		ADF- t istatistiği (Düzy)		ADF- t istatistiği (Birinci Fark)	
		Trendsiz	Trendli	Trendsiz	Trendli
LNİHRACAT		-1.269	-1.515	-5.285***	-5.234***
LNİTHALAT		-1.045	-2.924	-6.924***	-4.336**
Anlamlılık Düzyi	1%	-3.699	-4.339	-3.711	-4.467
	5%	-2.976	-3.587	-2.981	-3.644
	10%	-2.627	-3.229	-2.629	-3.261

Değişkenlerin gecikme değerleri Schwarz Bilgi Kriteri (SIC)'ne göre seçilmiştir. Maksimum gecikme uzunluğu 6 olarak alınmıştır. *** % 1 ve ** % 10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 2'de görüldüğü gibi LNİHRACAT ve LNİTHALAT serilerinin düzey değerlerinde durağan olmadığı görülmektedir. Serilerin düzey değerlerinde durağan olmadığı sıfır hipotezi red edilmediğinden seriler birim kök içermektedir. Ancak serilerin birinci farklarında durağan oldukları görülmektedir. Yani ADF testine göre serilerin birinci fark işlemi sonucunda durağanlaştığı ve bu nedenle birinci dereceden entegre I (1) olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Seriler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı Engle-Granger (1987) tarafından geliştirilmiş olan eş-bütünleşme modeli ile araştırılmıştır. Engle-Granger yöntemine göre, birinci aşamada modeli En Küçük Kareler (OLS) yöntemi yardımıyla tahmin ediyoruz. İkinci aşamada hata terimi elde ediyoruz. Üçüncü aşamada ise elde edilen hata terimi çekilerek birim kök sınaması yapılır. Buna göre, modelimizin hata terimi eğer durağansa iki değişken arasında uzun dönemde bir ilişki mevcuttur.

Tablo 3'te görüldüğü gibi model bir bütün olarak anlamlıdır. İhracattaki değişmelerin %97'si ithalattaki değişmeler tarafından açıklanmaktadır. Bu aslında Türkiye'de ihracatın ithalata bağlı olduğunu da göstermektedir. Asıl amacımıza gelirse eğer, β_1 katsayısının 1'den küçük olduğunu hatta $b = 0,89$ olduğunu görüyoruz. Demek ki, Türkiye'de yapılan 1 \$'lık ithalat karşılığında ancak 0,89 \$'lık ihracat geliri sağlanmaktadır. Bu nedenle uzun dönemde ilişkinin bu şekilde devam etmesi durumunda dış ticaret açığı dolayısıyla cari açık sürdürülemez. Çünkü ülkemizde cari açığın asıl kaynağı dış ticaret açığıdır.

Yapılan tahmin sonucunda ulaşılan sonuçlar tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3: EKK Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-Statistic	Prob.
LNİTHALAT	0.895	0.029	3.058	0.0000
C	2.591	0.731	3.542	0.0015
$R^2 = 0.97$		F-statistic = 935.22		

Eğer iki seri durağan ise bu serilerin eş-bütünleşik oldukları söylenebilir. Yani bunların düzey değerleri ile regresyonları anlamlı olacaktır. Bu durumda aralarında uzun dönem denge ilişkisi olacaktır (Yanar, Yücel, 2005:490). İlişkinin varlığını sınamak üzere yapılan tahmin sonuçları tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4: Engle-Granger Eş-Bütünleşme Test Sonuçları

Değişkenler		ADF- t istatistiği (Düzy)	
		Trendsiz	Trendli
Hata Terimleri (ϵ_t)		-4.617***	-4.554***
Anlamlılık Düzyi	1%	-3.699	-4.339
	5%	-2.976	-3.587
	10%	-2.627	-3.229

*** % 1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Kısaca elde edilen sonuçlara göre cari işlemler açığını sürdürülebilirliği kapsamında modelde yer alan değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Granger nedensellik testi ile ikili olarak değişkenler arasındaki ilişkiye bakılmaktadır. Değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisi bulunduktan sonra istatistiksel açıdan var olan bu ilişkinin yönünü belirlemek için Granger nedensellik analizi yapılmıştır. Granger nedensellik testinin sonuçları Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Değişkenler	F-Statistik	Prob
LNIMPORT → LNEXPORT	157.856	0.2298
LNEXPORT → LNIMPORT	283.388	0.0814*

** , % 10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Granger nedensellik testi sonuçlarına göre % 10 anlamlılık düzeyinde ihracat ithalatın Granger nedenidir. Ancak ithalat ihracatın Granger nedeni değildir. Yani ihracattan ithalata bir nedensellik olduğu görülmektedir.

6. SONUÇ

Cari işlemler açığı sadece Türkiye’de değil, birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede temel makroekonomik sorunlar arasında ilk sırada yer almaktadır. Gelişmiş ülkelerden Amerika Birleşik Devletleri’ndeki cari işlemler açığına baktığımızda küresel ekonomi için büyük bir tehdit olarak görülmektedir. Ne yazık ki 2008 yılı itibarıyla yaşanan küresel kriz bu tehdidin önemini ortaya

koymuştur. Amerika Birleşik Devletlerinin cari işlemler açığı küresel net dış borçlanmanın üçte ikisine varmıştır.

Yapılan analizler neticesinde ihracat ile ithalat serilerinin uzun dönemde eş-bütünleşme ilişkisi elde edilmiştir. Bu seriler uzun dönemde birlikte hareket etmeleri nedeniyle, cari açıkların uzun dönemde sürdürülebilir oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Türkiye’de uygulanan yüksek faiz düşük kur sarmalı uzun zamanlı ve yüksek cari açıklara neden olmuştur. Bu durumun düzelebilmesi için kurların daha yüksek ve faiz oranlarının daha düşük olması cari açıklarda azalma meydana getirir. Çünkü düşük kur ülke içindeki malların fiyatlarının yükselmesine yurtdışındaki malların fiyatlarının düşmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla düşük kur ithalatı artırıp ihracat gelirlerini azaltarak cari açığa neden olmaktadır.

Türkiye’de teknoloji, ara malı ve yatırım malları ithalatta önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye enerjide de dışa bağımlı bir haldedir. Petrol ihraç eden ülkelerden farklı olarak Türkiye’nin ihracatı ithalatını karşılayamadığından genellikle bir açıkla karşılaşmaktadır. Bundan dolayı kendine yeterli olabilecek enerjiyi üretebilmesi gerekir. Gerekirse nükleer santraller kurularak bu bağımlılıktan kurtulmanın yollarını arama çabası içinde olmalıdır.

KAYNAKLAR

- Ağaslan, E. ve Akçoraoğlu, A. (2007). “Türkiye’de Cari İşlemler Hesabının Boyutu ve Sürdürülebilirliği”, <http://eisemp8.inonu.edu.tr/bildiri-pdf/agaslan-akcoraoglu.pdf> (E.T 02.07.2012)
- Alagöz, M. v.d. (2006). “Finansal Krizler İçin Erken Uyarı Sinyali Olarak Cari Hesap Göstergeleri”, *Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri*, (Editörler: Halil Seyidoğlu, Rıfat Yıldız), Arıkan Yayınevi, İstanbul, 347-374.
- Aras, O. N. (2010). “Türkiye’ye Makro Ekonomik Etkileri Bakımından 2008 Küresel Krizi”, *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Cilt:47, Sayı:550, 5-18.
- Atik, H. (2006). “Kriz Erken Uyarı Sinyalleri Olarak Dış Ticaret Hareketleri”, *Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri*, (Editörler: Halil Seyidoğlu, Rıfat Yıldız), Arıkan Yayınevi, İstanbul, 331-346.
- Babaoğlu, B. (2005). Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi Sürdürülebilirliği, Uzman Yeterlilik Tezi, TCMB, İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Berke, B. (2009). “Türkiye’de Cari Açığın Sürdürülebilirliği: Parçalı Eşbütünleşme Analizi”, *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt:9, Sayı:18, 117-145.
- Boratav, K. (2007). Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005, İmge Kitabevi, 11. Basım, Ankara.
- Çağlayan, E. v.d. (2011). Eviews İle Temel Ekonometri, DER Yayınları.
- Çakmak, U ve Varlık, C. (2007). “Türkiye Ekonomisinde Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği: Meksika Örneği Bağlamında Bir Değerlendirme”, *İşletme ve Finans Dergisi*, Cilt:22, Sayı:259, 114-135.
- Doğan, A. (2006). “Asya Krizi: Nedenleri ve Erken Uyarı Göstergeleri Açısından Bir Değerlendirme”, *Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri*, (Editörler: Halil Seyidoğlu, Rıfat Yıldız), Arıkan Yayıncılık, İstanbul, 179-210.
- Doğruel, A. S. ve Doğruel, F. (2010). “Türkiye’de Cari Açık: Temel Sorunlar ve Dinamikler”, *Küresel Kriz Çerçevesinde Türkiye’nin Cari Açık Sorunsalı*, (Editörler: Turan Şubasat, Hakan Yetkiner), Efil Yayınevi, 1. Basım, Ankara, 50-69
- Eğilmez, M. (2014). Türkiye Ekonomisinin Görünümü, www.mahfiegilmez.com, E.T. 11.06.2015
- Engle, R. ve Granger, C.(1987). “Cointegration and Error-Correction: Representation, Estimation and Testing”, *Econometrica*, Vol.55, 225-253.
- Ersoy, H. (2013). “Küresel Kriz: Dış Borçlar ve Cari Açık Perspektifinden Türkiye Analizi”, *Maliye Finans Yazıları*, Sayı:100, Yıl:27, 95-114.
- Ertuna, Ö. (2008). “2008 Yılında Türkiye ve Dünya Ekonomisi”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı:39, Temmuz 2008, 20-32.
- Göçer, İ. ve Mercan, M. (2011). “Türkiye Ekonomisinde Cari Açığın Sürdürülebilirliği: Sınır Testi Yaklaşımı”, *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Cilt:48, Sayı: 562, 35-51,
- Görmüş, Ş. (2010). “Türkiye’de Cari Açığın Sürdürülebilirliğin ‘Sinyal Yaklaşımı’ Metodu İle Test Edilmesi”, *Küresel Kriz Çerçevesinde Türkiye’nin Cari Açık Sorunsalı*, (Editörler: Turan Şubasat, Hakan Yetkiner), Efil Yayınevi, Ankara, 82-95.

- Husted, S. (1992). “The Emerging U.S. Current Account Deficit in the 1980s: A Cointegration Analysis”, *The Review of Economics & Statistics*, 74 159-166
- Kayalica, M. Ö. ve Özkale, L. (2008). Dış Ticaretin Yapısal Gelişimi, Cumhuriyetin 85. Yılında Türkiye Ekonomisi, (Editör: Gülen Elmas Arslan), Gazi Üniversitesi Hasan Ali Yücel Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını No:4.
- Korkmaz, A. ve Yamak, R. (2007). “Türk Cari İşlemler Açığı Sürdürülebilir mi? Ekonometrik Bir Yaklaşım”, *Bankacılar Dergisi*, Sayı 60, 17-32.
- Mançelları, A. ve Xhepa, S. (2003). “Sustainability Of Current Account Balance”, www.bankofalbania.org/web/pub/Macellari_Xhepa_822_1.pdf, 1-23 (E.T. 08.06.2012).
- Milesi-Ferretti, G. M. ve Razin, A. (1996). “Sustainability Of Persistent Current Account Deficits”, www.nber.org/papers/w5467 (E.T. 16.06.2012).
- Önder, İ. (2009). “Küresel Kriz ve Türkiye Ekonomisi”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı: 42, Nisan 2009, 12-25.
- Özlale, Ü ve Pekkurnaz, D. (2010). “Petrol Fiyatları ve Cari İşlemler Açığı: Türkiye Ekonomisi Analizi”, *Küresel Kriz Çerçevesinde Türkiye’nin Cari Açık Sorunsalı*, (Editörler: Turan Şubasat, Hakan Yetkiner), Efil Yayınevi, Ankara, 124-135.
- Peker, O. (2009). “Türkiye’deki Cari Açık Sürdürülebilir mi? Ekonometrik Bir Analiz”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (17) 2009 / 1, 164-174.
- Roubini, N ve Wachtel, P. (1998). “Current Account Sustainability In Transition Economies”, <http://www.nber.org/papers/w6468> (E.T. 03.05.2012).
- Şahbaz, A. (2011). “Cari İşlem Açıklarının Sürdürülebilirliği: 2001-2011 Türkiye Örneği”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:20, Sayı:3, 417-432.
- Şubasat, T. (2010). “Cari Açık Nedir? Doğurduğu Riskler Nelerdir?”, *Küresel Kriz Çerçevesinde Türkiye’nin Cari Açık Sorunsalı*, (Editör: Turan Şubasat, Hakan Yetkiner), Efil Yayınevi, 1. Basım, Ankara, 2-23.
- Tatlıyer, M. (2014). “Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri ve Belirledikleri”, <http://www.akademikbakis.org>, E.T. 11.06.2015
- Telatar, O. M. ve Terzi, H. (2010). Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi ve Dengenin Sürdürülebilirliği, Ekonomi Yazıları, (Editör: Nihal Yayla), Pamukkale Üniversitesi Yayınları, No:22. Ankara, 145-169.
- Türel, O. (2009). “Dünya Ekonomik Bunalımının 2008-2009’daki Yansımaları Üzerine Notlar”, *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Sayı:533, Temmuz 2009, 9-34.
- Ulusoy, A. (2015). “Türkiye Ekonomisi Nereye Gidiyor”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 2 Haziran 2015
- Uygur, E. (2001). “Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve Şubat 2001 Krizleri”, Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni, 2001/1, <http://www.tek.gov.tr> E.T. 08.03.2012.
- Ümit, Ö. (2011). “Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliğinin Zaman Serileri Analizi İle Değerlendirilmesi:1992-2010 Dönemi”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt/Vol:11, Sayı/No:3, 135-147.
- Yanar, R. ve Yücel, F. (2005). “Türkiye’de Cari İşlem Açıkları Sürdürülebilir mi? Zaman Serileri Perspektifinden Bir Bakış”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, 483-492.
- Yaraşır, S. ve Yılmaz, B. E. (2009). ”Türkiye’de ve OECD Ülkelerinde Tasarruf-Yatırım Açıkları ve Dış Kaynak İhtiyacı”, *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt:27, Sayı:2, 97-128.
- Yıldız, F. (2011). “Türkiye’de Enerji Politikalarının Dönüşümü”, 2000 Sonrası Türkiye İktisadının Değişimi, (Editörler: Yusuf Alpaydın, Halil Tunalı), İstanbul Ticaret Odası.